

ZÁSADA ROVNÉHO ZACHÁZENÍ V SOUKROMÉM PRÁVU POHLEDEM PRÁVA ÚSTAVNÍHO

MAREK IVIČIČ

Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Česká republika

Abstract in original language

Príspevok sa zaoberá uplatnením zásady rovného zachádzaní v súkromom právu. Primárni zásadou je zde autonomie vôle, ktorá však z dôvodu ochrany verejného zájmu je v niektorých prípadoch omezena požadavkom na rovné zachádzaní. Jedná se zejména o právní vztahy mezi formálně rovnými subjekty, ve kterých jeden z účastníků disponuje určitou ekonomickou či sociální mocí. S uplatněním této zásady také souvisí otázka možné závaznosti ústavně garantovaných práv na vztahy mezi soukromoprávními osobami.

Key words in original language

Zásada rovného zachádzaní; autonomie vôle; soukromé právo; ústavně garantovaná základní práva a svobody.

Abstract

The paper deals with application of the principle of equal treatment in private law. The primary principle of autonomy of the will is there, but on grounds of public interest is limited in some cases the need for equal treatment. It is about relations between formally equal actors in which one party has an economic or social power. In applying this principle can also be linked to the question of binding the constitutionally guaranteed rights between private parties.

Key words

Equality; autonomy of the will; private law; constitutionally guaranteed fundamental rights and freedoms.

I.

Pokud se podíváme na předmět antidiskriminačního zákona (zákona č. 198/2009 Sb., o rovném zachádzaní a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů), zjistíme, že zákaz diskriminace (jinými slovy příkaz rovného zachádzaní) se týká také vztahů, ve kterých žádný z jeho účastníků není nadán výkonem veřejné moci. Jedná se tedy o vztahy soukromoprávní.

Zákaz diskriminace je v tomto ohledu typický zejména pro vztahy mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem. V souvislosti s výběrem zaměstnanců

bývá argumentováno¹ např. tím, že zaměstnavatel má logicky zájem přijmout do práce co nejproduktivnějšího zaměstnance a má plné právo si mezi uchazeči v tomto smyslu vybírat. Antidiskriminační předpisy mu pouze ukládají, že k tomuto výběru musí zvolit taková kritéria, která povedou opravdu k výběru nejlepšího kandidáta a ne k uplatňování předsudků typu „staří lidé jsou nevykonní“.

Antidiskriminační zákon však zakazuje také diskriminaci například při přístupu ke zboží a službám, včetně bydlení, a to pokud jsou nabízeny veřejnosti nebo při jejich poskytování. V těchto případech se tedy jedná o soukromoprávní vztahy. Pro soukromé právo je typické uplatňování zásady autonomie vůle, která je považována sama o sobě za jedno z nejdůležitějších základních práv.²

Důsledkem uvedené zásady je zejména to, že účastníci soukromoprávních vztahů mají možnost volby takového chování, které bude dle jejich názoru nejlepší.³ Tato zásada nejčastěji nabývá podoby smluvní svobody, zahrnující mimo jiné také rozhodnutí jednotlivce o tom, s kým smlouvu uzavře, případně zda smlouvu vůbec uzavře. Uvedený konflikt zásady rovného zacházení a autonomie vůle antidiskriminační zákon ve vymezených vztazích řeší jednoznačně ve prospěch zákazu diskriminace.

II.

Důvodová zpráva k antidiskriminačnímu zákonu uvádí, že tento zákon vedle provedení příslušných komunitárních předpisů týkajících se zákazu diskriminace také konkretizuje ustanovení Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“) o příkazu rovného zacházení (čl. 3 odst. 1) a stanoví právní prostředky ochrany před diskriminací, neboť sama Listina je v této otázce bezzubá - nezajišťuje totiž přímo ochranu potenciálních obětí diskriminace. Stanoví sice obecný zákaz diskriminace, ale již nedefinuje pojmy spojené s právem na rovné zacházení a ochranou před diskriminací a ani nestanoví, čeho se mohou oběti diskriminace domáhat (např. právo domáhat se upuštění od diskriminace, odstranění následků diskriminace, přiměřeného zadostiučinění).

Co se týče uvedeného obecného zákazu diskriminace, je možno se nejprve ptát, zda je tento princip v ústavě ČR vůbec obsažen, tedy zda z ústavního pořádku vyplývá příkaz rovného zacházení. Jak již bylo uvedeno, důvodová zpráva k antidiskriminačnímu zákonu uvádí, že obecný zákaz diskriminace

¹ Otáhalová, L., Čižinský, P. Antidiskriminační zákon v poločase, *Via Iuris*, rok 2006, str. 61, uveřejněno také v ASPI pod identifikačním číslem LIT27397CZ

² Scheu, H., Ch. Problematika rasové diskriminace v rámci občanskoprávních vztahů podle rakouské dogmatiky, in: Tatiana Machalová a kol.: *Lidská práva proti rasismu*, Doplněk, Brno, 2001, str. 176

³ Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol. *Občanský zákoník I. § 1 – 459. Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 42

stanoví usnesení č. 2/1993 Sb., předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky (dále jen "Listina"), v čl. 3, který zaručuje "základní práva a svobody všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení". Právo na rovné zacházení je zde považováno za právo nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné, jedná se o základní lidské právo.

Z uvedeného ustanovení Listiny však spíše vyplývá, že se jedná pouze o zákaz diskriminace akcesorický, tedy ve vztahu k ostatním zakotveným základním právům. Nejedná se tedy o obecný zákaz diskriminačního jednání. Podobně se vyjadřují i komentáře. Podle komentáře k Listině z dílny doc. Karla Klímy⁴ „Ustanovení odst. 1 neobsahuje žádné konkrétní právo. Obdobně jako většina z obecných ustavení LZPS není samo o sobě bezprostředně aplikovatelné a slouží především jako východisko při výkladu jednotlivých základních práv a svobod zahrnutých do LZPS.“ Podobně i komentář k Listině zpracovaný pod vedením prof. Václava Pavlíčka⁵ uvádí, že „jde o universální zákaz diskriminace či preference, vztahující se ke všem základním právům a svobodám, který navazuje na ustanovení řady mezinárodních úmluv a je blíže specifikován v dalších člancích Listiny a Ústavy.“ Podobně lze hodnotit i čl. 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, podle kterého musí být zajištěno bez diskriminace užívání práv a svobod přiznaných touto Úmluvou. Obecný zákaz diskriminace vyplývá pouze z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech z roku 1966 (č. 120/1976 Sb.), a to konkrétně čl. 26, podle kterého „všichni jsou si před zákonem rovni a mají právo na stejnou ochranu zákona bez jakékoli diskriminace. Zákon zakáže jakoukoli diskriminaci a zaručí všem osobám stejnou a účinnou ochranu proti diskriminaci z jakýchkoli důvodů, např. podle rasy, barvy, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného přesvědčení, národnostního nebo sociálního původu, majetku a rodu.“ Podobný obecný zákaz stanovuje Protokol č. 12 k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, který však dosud nebyl ze strany ČR ratifikován. Dále lze uvést, že Česká republika je smluvní stranou řady mezinárodních smluv, které se otázkou zákazu diskriminace také věnují. Nejvýznamnějším jsou zřejmě Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace z roku 1966 (č. 95/1974 Sb.) a Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen z roku 1979 (č. 62/1987 Sb.). Tyto úmluvy však obsahují závazky smluvních stran, tedy států, určitým způsobem se chovat, mimo jiné také

⁴ Klíma, K. a kol. Komentář k Ústavě a Listině. 2 díl. 2. rozšířené vydání, Plzeň, Aleš Čeněk, 2009, str. 952 – 953, ISBN 978-80-7380-140-3

⁵ Pavlíček, V. a kol. Ústava a ústavní řád České republiky. Komentář. 2. díl. Práva a svobody, Linde Praha, 2. doplněné a podstatně rozšířené vydání, aktualizovaný dotisk podle stavu k 1. 1. 2003, 2002, str. 51

povinnost k zákazu a odstranění všemi vhodnými prostředky, včetně zákonodárných opatření, rasovou diskriminaci prováděnou kteroukoli osobou, skupinou nebo organizací v případě Úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace a povinnost přijímat veškerá příslušná opatření pro odstraňování diskriminace žen jakoukoli osobou, organizací nebo podnikem v případě druhé uvedené úmluvy. Jedná se tedy o závazky k dosažení určitého výsledku. Za podmínek čl. 10 Ústavy tak mají mezinárodní smlouvy obsahující pravidla self-executing aplikační přednost před zákonem a v rozhodovací praxi Ústavního soudu i přednost derogační, a to za předpokladu, že obsahují základní práva a svobody. Bez pochyby je tomu tak u Mezinárodního paktu o občanských a politických právech.

Prvním dílčím závěrem tedy je, že součástí právní řádu České republiky je základní právo obsahující příkaz rovného zacházení, jinými slovy zákaz diskriminace, které má přednost před zákonem.

III.

Další otázkou je, komu je uvedený příkaz rovného zacházení určen, kdo se jej může dovolávat a jakými prostředky. Tradičně jsou základní práva a svobody pojímána jako subjektivní veřejná práva, jejichž nositelem je jednotlivec (kde to z podstaty věci není vyloučeno, tak i právnická osoba), adresátem pak veřejná moc, tedy především stát.

Vedle uvedeného pojetí je však zejména v judikatuře ústavních soudů přijímáno, že principy a hodnoty, jejichž nositeli jsou základní práva a svobody, by měly být respektovány v celém právním řádu, nejen v právu veřejném. Hlavním způsobem realizace této myšlenky je pronikání základních práv do práva soukromého prostřednictvím zákonodárné činnosti. Jinými slovy zákonodárce přijímá takové podstatní právo, které odpovídá požadavkům základních práv. Státu je tak přičítána vedle negativní povinnosti nezasahovat do autonomních prostorů chráněných základními právy také povinnost k pozitivnímu zajištění jejich respektování ze strany třetích osob. Procesním vyjádřením je pak povinnost obecných soudů, jakož i dalších subjektů veřejné moci toto jednoduché právo interpretovat a aplikovat ústavně konformním způsobem, resp. při aplikaci soukromého práva zohledňovat obsah základních práv a svobod cestou neurčitých pojmů a zejména generálních klauzulí (např. rozpor s dobrými mravy). Základní práva jsou tak na soukromoprávní vztahy aplikována pouze nepřímou. Pouze výjimečně (např. při absenci „prováděcího“ jednoduchého práva) dochází k přímé aplikaci ústavních norem základních práv na soukromoprávní vztahy.

Podle článku 2 odst. 3 Listiny stojí český ústavní pořádek na prioritě lidské svobody, která však může být omezena. Stát se tak může pouze na základě zákona. Podle Ústavního soudu však nemůže zákonodárce při hledání hranice svobody postupovat dle své libovůle, nýbrž do svobody jednotlivců může zasáhnout zákonným omezením pouze tam, kde je to nutné k ochraně

práv třetích osob nebo v prosazení veřejného zájmu, je-li legitimní a proporcionalní takému omezení autonomie jednotlivce.⁶

Podle ústavního soudu působí základní práva a svobody v oblasti jednoduchého práva (tedy i v právu soukromém) jako regulativní ideje, protože na ně obsahově navazují komplexy norem jednoduchého práva.⁷ Základní práva prozařují celým právním řádem, tedy i normami práva soukromého.⁸

Pokud jde o pronikání základních práv do práva soukromého přímým působením, bývá často namítáno, že toto působení s ohledem na ústavně založený příkaz rovného zacházení omezuje autonomii subjektů soukromého práva. Například Eliška Wagnerová uvádí⁹, že „bezprostřední působení základních práv v těchto vztazích je nejen nepraktické, ale i nebezpečné, neboť by příliš omezovalo soukromou autonomii (např. výběr partnera by byl ovládaný zásadou rovnosti, vázaný na věcná kritéria atd.).“ Tuto námitku je však možno označit jako nepřesnou, neboť výsledek působení základních práv na soukromé právo nezáleží na použité metodě (přímé či nepřímé). Pokud totiž přijmeme závěr, že základní právo – příkaz rovného zacházení - má své uplatnění i v právu soukromém, je přece lhostejno, zda tento princip bude na konkrétní případ aplikován přímo jako vyplývající z čl. 26 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, anebo prostřednictvím ustanovení občanského zákoníku, podle kterého je neplatný právní úkon, pokud odporuje dobrým mravům. Za rozporné s dobrými mravy je pak zcela určitě jednání spočívající například v rasové diskriminaci.

Zůstává zde však stále námitka, zda uplatnění základních práv (tedy i příkazu rovného zacházení) na soukromoprávní vztahy není nedůvodným zásahem do autonomie vůle. Je zřejmé, že na všechny soukromoprávní vztahy není vhodné princip rovného zacházení aplikovat. Ostatně i antidiskriminační zákon vymezuje pro svoji působnost pouze některé soukromoprávní vztahy. V této souvislosti lze souhlasit s názorem¹⁰, podle kterého soukromé právo nelze redukovat pouze na jeden princip, nýbrž je třeba zohledňovat i další vedle sebe stojící principy (např. spravedlnost smlouvy ve smyslu vyváženého rozdělování ekonomických hodnot v rámci smlouvy), které mohou v tom kterém případě převažovat. Jednotlivá

⁶ Nález Ústavního soudu ČR, sp. zn. I.ÚS 546/03 ze dne 28. 1. 2004

⁷ Nález Ústavního soudu ČR, sp. zn. I. ÚS 2736/07 ze dne 14. dubna 2010

⁸ např. nález Ústavního soudu ČR, sp. zn. II.ÚS 2952/07 ze dne 5. června 2008, nález sp. zn. IV.ÚS 535/05 ze dne 6. února 2008, nález sp. zn. I.ÚS 287/05 ze dne 13. června 2006

⁹ Eliška Wagnerová: Poznámky k vývoji a k různým pojetím základních práv, *Politologický časopis* č. 1/1995, str. 47

¹⁰ Scheu, H., *Ch. Problematika rasové diskriminace v rámci občanskoprávních vztahů podle rakouské dogmatiky*, in: Tatiana Machalová a kol.: *Lidská práva proti rasismu, Doplněk*, Brno, 2001, str. 171 - 184

ustanovení Listiny je třeba vykládat také ve vztahu k ostatním ustanovením tak, aby Listina tvořila jeden funkční celek.

Jedním z typických projevů omezení autonomie vůle je *ex lege* stanovení kontraktační povinnosti v soukromoprávních vztazích. V podmínkách právního řádu ČR je kontraktační povinnost typicky spojena s určitým sektorem poskytování služeb či prodeje zboží, ve kterém má jeden ze smluvních partnerů silnou hospodářskou pozici, která může mít někdy i podobu monopolu. V Rakouské dogmatice¹¹ je například přijímáno stanovení kontraktační povinnosti v případech, pokud jednotlivec (slabší smluvní strana) nabízenou službu či zboží nutně potřebuje a nemá žádnou rozumnou alternativu (jako příklad se uvádí povinnost obsloužit každého hosta v restauračním zařízení v místě, kde jiné zařízení tohoto druhu není, naopak restaurace ve velkém městě tuto povinnost nemá). V podmínkách práva České republiky je stanoven v zákoně o ochraně spotřebitele zákaz diskriminace spotřebitele ze strany poskytovatelů služeb či prodejců výrobků. Je zde tedy zohledněno ekonomicky silnější postavení podnikatelského subjektu ve vztahu ke spotřebiteli. V antidiskriminačním zákoně pak takové rozlišení není u přístupu ke zboží a službám, včetně bydlení, nijak zohledněno. Svoboda vůle se zde tedy neuplatní ani ve vztahu mezi podnikatelskými subjekty navzájem, případně ve vztahu mezi nepodnikateli. V případě přístupu k bydlení, pokud je nabízeno veřejnosti si lze představit i obyčejný inzerát podnájmu bytu učiněný prostřednictvím novin či internetu. Při doslovném výkladu by nabízející musel nájemníky vybírat pouze na základě čistě ekonomického kalkulu či jiných racionálních důvodů. Lze si však představit situace, kdy nabízející bude preferovat pouze osoby jednoho pohlaví či příslušníky určitého náboženského vyznání. Zda i v těchto situacích převáží příkaz rovného zacházení nebo bude uznáno právo na libovůli, ukáže až praxe.

IV.

Závěrem lze tedy uvést, že uplatnění zásady zákazu diskriminace na soukromoprávní vztahy bude vždy záležet na typu konkrétního vztahu. V kontrapozici k zákazu diskriminace zde bude zásada autonomie vůle. Vždy bude třeba posoudit, kterému principu bude vhodné dát přednost. S ohledem na ústavně zakotvený princip priority svobody jednotlivce by měla mít ve většině případů přednost zásada autonomie vůle. Ve výjimečných případech však může být tento princip omezen v zájmu ochrany práv třetích osob, případně veřejného zájmu, a to pouze v nutném rozsahu.

¹¹ Tamtéž, str. 181 - 183

Literature:

- Otáhalová, L., Čížinský, P.: Antidiskriminační zákon v poločase, *Via Iuris*, rok 2006, str. 61, uveřejněno také v ASPI pod identifikačním číslem LIT27397CZ
- Scheu, H., Ch.: Problematika rasové diskriminace v rámci občanskoprávních vztahů podle rakouské dogmatiky, in: Tatiana Machalová a kol.: *Lidská práva proti rasismu, Doplněk*, Brno, 2001,
- Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol.: *Občanský zákoník I. § 1 – 459. Komentář. 1. vydání*. Praha: C. H. Beck, 2008,
- Klíma, K. a kol. *Komentář k Ústavě a Listině. 2 díl. 2. rozšířené vydání*, Plzeň, Aleš Čeněk, 2009, ISBN 978-80-7380-140-3
- Pavlíček, V. a kol. *Ústava a ústavní řád České republiky. Komentář. 2. díl. Práva a svobody*, Linde Praha, 2. doplněné a podstatně rozšířené vydání, aktualizovaný dotisk podle stavu k 1. 1. 2003, 2002,
- Eliška Wagnerová: Poznámky k vývoji a k různým pojetím základních práv, *Politologický časopis* č. 1/1995, str. 47

Contact – email

marek.ivicic@seznam.cz